

**Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Istorie și Filosofie**

**Teza de doctorat
Femeia în societatea medievală românească.
Secolele XV-XVII**

Rezumat

Conducător științific:

Prof. univ. dr.

Ioan-Aurel Pop

Doctorand:

Fodor (Chirilă) Georgeta

Cluj-Napoca

2010

Cuprins

Introducere	9
Capitolul I. Femeia în izvoarele istorice ale secolelor XIV-XVII	14
Introducere: Stadiul actual al cercetărilor asupra femeii în evul mediu românesc	14
I. Izvoare juridice	19
I.1. Discursul oficial asupra femeii	19
I.2. Pravilele românești ca izvoare juridice	22
I.3. Surse pentru istoria dreptului transilvănean: Tripartitum-ul ca sursă pentru istoria femeii	24
I.4. Femeile în fața justiției	27
II. Izvoare administrative	30
II.1. Documente oficiale emise de regine, principese (cazul Transilvaniei) și de doamne (cazul Moldovei și al Țării Românești)	30
II.2. Documente oficiale de confirmare - moșii, dani - în care femeile sunt „subiecte” ale acestor tranzacții	32
II.3. Documente oficiale care certifică libertatea de acțiune a femeilor	33
II.4. Documente oficiale care reglementează modul de înzestrare al femeilor	33
II.4.1. Înzestrarea fetelor la căsătorie. Zestrea	34
II.5. Testamentele	37
III. Izvoare narative	44
III.1. Cronicile ca sursă documentară pentru istoria femeii	45
III.2. Memoriile	56
III.3. Scrisorile ca sursă documentară pentru istoria femeii	59
III.3.1. Corespondența între femei. Scrisori ale femeilor destinate altor femei ...	60
III.3.2. Corespondența între femei și bărbați. Scrisori ale femeilor destinate bărbaților	61
III.3.3. Corespondența între bărbați și femei	61
III.3.3.1. Scrisori ale bărbaților destinate unor femei	61
III.3.3.2. Scrisori ale bărbaților către bărbați	63
III.4. Relatări ale călătorilor străini prin Țările Române și documente externe	63
III.4.1. Documente și consemnări externe	63
Capitolul II. Profilul juridic al femeilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania	

.....	66
I. Repere privind istoria dreptului românesc	67
I.1. Izvoarele dreptului	67
I.2. Diviziunea dreptului	67
II. Instituții juridice. Persoanele și familia	72
II.1. Persoanele. Poziția juridică a persoanelor	72
II.1.1. Bărbatul	74
II.1.2. Femeia	74
II.1.3. Copiii	74
II.1.3.1. Puterea părintească	76
II.2. Rudenia	79
II.2.1. Rudenia naturală/de sânge. Consangvinitatea	80
II.2.2. Rudenia prin alianță	80
II.2.3. Rudenia spirituală	81
II.2.4. Înfierea și înfrățirea	81
II.3. Familia	84
II.3.1. Statutul juridic al femeilor căsătorite din Țara Românească, Moldova și Transilvania	85
II.3.1.1. Logodna	85
II.3.1.2. Discursul juridic asupra căsătoriei	89
II.3.1.3. Zestrea și darurile între soți. Delimitări conceptuale	96
II.3.1.4. Divorțul	109
II.3.1.5. Dreptul de recăsătorie al femeilor	115
II.3.2. Statutul juridic al femeilor necăsătorite din Țara Românească, Moldova și Transilvania	116
II.3.2.1. Situația juridică a călugărițelor	118
II.3.3. Situația juridică a văduvelor	120
II.3.4. Situația juridică a femeilor de condiție inferioară/Marginalele	125
II.3.4.1. Prostituatele	126
II.3.4.2. Țigăncile	129
II.3.5. Dreptul de moștenire al femeilor	133
II.3.5.1. Moștenirea la nivelul teoriei juridice	133
II.3.5.2. Moștenirea între teoria și practica juridică	136
II.3.5.2.1. Așezarea fiicelor în loc de fii	137

II.3.5.2.2. Înfrățirea	138
II.3.5.3. Dreptul de moștenire al femeilor din Transilvania	144
III. Profilul juridic al femeii	159
III.1. Femeia „imaginată”	159
III.1.1. Condiția juridică a femeilor din Țara Românească și Moldova reflectată în Pravile	159
III.1.1.1. Obligațiile femeii căsătorite	159
III.1.1.1.a. Obligația femeii de a-și urma soțul	160
III.1.1.1.b. Obligația femeii de a-și aștepta soțul	161
III.1.1.2. Limitele puterii bărbatului asupra soției	163
III.2. Femeile în fața justiției	167
III.2.1. Norme de drept civil și penal. Infracțiuni și pedepse	167
III.2.1.1. Infracțiuni mari	172
III.2.1.1.a. Trădarea	172
III.2.1.1.b. Crima	173
III.2.1.1.c. Pruncuciderea	178
III.2.1.2. Infracțiuni împotriva moralei și religiei	180
III.2.1.2.a. Răpirea	180
III.2.1.2.b. Violul	184
III.2.1.2.c. Adulterul	189
III.2.1.2.d. Incestul	196
III.2.1.2.e. Bigamia	198
III.2.1.2.f. Proxenetismul	199
III.2.1.3. Infracțiuni diverse	200
III.2.1.3.1. Vrăjitoria	200
III.2.1.4. Femeile în fața justiției.....	202
III.2.1.4.a. Universul juridic feminin. Femeile în procese civile	202
III.2.1.4.b. Femeile în fața justiției. Repere ale istoriei procesuale din Transilvania: vrăjitoria	204
Anexe	215
I. Inventarul proceselor de vrăjitorie din Transilvania secolelor XVI-XVII. Prezentare selectivă	215

II.2.1. Strategiiile matrimoniale ale domnilor și principilor	342
II.2.1.1. Moldova	342
II.2.1.2. Țara Românească	354
II.2.1.3. Transilvania	359
II.2.2. Strategiiile matrimoniale ale boierilor și nobililor	361
III. Femeile în societate. Rolul economic al femeilor	366
III.1. Bazele puterii economice ale femeilor	367
III.2. Implicarea femeilor în activități economice	386
III.2.1. Acte de vânzare întreprinse de femei	387
III.2.2. Acte de cumpărare întreprinse de femei	402
III.2.3. Acte de zălogire întreprinse de femei	405
III.2.4. Alte activități economice întreprinse de femei	410
III.3. Femei-ctitor și donatori. Femeile și rolul lor în sprijinirea lăcașurilor de cult	413
III.3.1. Femei-ctitor	413
III.3.2. Donatoarele	416
III.3.2.1. Danii în bani	421
III.3.2.2. Danii în proprietăți funciare	422
III.3.2.3. Danii în obiecte	428
Capitolul IV. Femeia și familia în evul mediu românesc	431
I. Stadiul actual al cercetărilor asupra femeii și familiei în evul mediu românesc	432
II. Familia în societatea medievală	433
II. 1. Caracteristicile societății medievale	433
II. 2. Familia – delimitări conceptuale	434
II. 3. Instituții de drept familial	435
II. 3. 1. Logodna	435
II. 3. 2. Căsătoria	437
II.3.2.1. Conceptualizarea căsătoriei în Europa Occidentală..	437
II. 3. 2. 2. Căsătoria la români	443
II.3.2.3. Conceptualizarea căsătoriei în Țările Române	445
II. 3. 2. 4. Căsătoria între teorie și practică	450
II. 4. Raportul între membrii familiei	458

II. 4. 1. Familia între normă și practică	458
II. 4. 2. Raportul soț – soție. Femeia în familia soțului	458
II. 4. 3. Destrămarea familiei.	461
II.4.3.1. Divorțul	461
II.4.3.2. Decesul	463
III. Ipostaze ale femininului	464
III. 1. Masculin și feminin	464
III. 2. Conceptul de copil/copii	466
III. 2. 1. Fata în familia părintească	469
III. 2. 2. Sentimentele față de copii	476
III. 3. Soția și mama	493
III. 3. 1. Despre soție	493
III. 3. 2. Despre mame	503
III. 4. Văduva	509
III. 4. 1. „Provocările” unei văduve	512
III. 4. 2. Opțiunile unei văduve	518
IV. Spațiul familial – spațiul privat	525
IV. 1. De la public la privat	525
IV. 2. Scene de viață. Femeia în familiile boierești și nobiliare din Țara Românească, Moldova și Transilvania	526
IV. 2. 1. Casa. Locuința boierească și nobiliară	526
IV. 2. 2. Scene de viață: femeile în familiile boierești și nobiliare românești	528
IV. 2. 2. 1. Despre boieri	528
IV. 2. 2. 2. Despre nobili	530
Anexe	535
Anexa I. Alianțe matrimoniale	535
Anexa II. Implicarea văduvelor în procese: cazul văduvei lui Ștefan Tăban	558
 Capitolul V: Străini despre românce, români despre femeile de origine străină	559
 I. Căsătoria și divorțul la români	560
I.1. Călători străini despre ritualurile nunții românești	560

I.2. Divorțul la români	573
II. Aspecte de viață cotidiană referitoare la femei	575
II.1. Despre rolul jucat de femei în cadrul social	578
II.2. Despre vestimentația femeilor	579
II.3. Despre moralitatea femeilor	582
III. Străini despre femeile din societatea medievală românească	585
III.1. Soții și văduve de domni și principii	585
III.2. Soții și văduve de boieri	597
III.3. Fiice de domni	598
IV. Doamne alogene despre societatea românească	600
V. Consemnări transilvănene despre românce	602
V.1. Femeile de origine română în fața autorităților maghiare	612
VI. Români/Bărbații din Țările Române și legăturile lor cu femeile de altă origine	615
VI.1. Români și femeile de origine străină. Studiu de caz: legăturile dintre Petru Cercel și Caterina de Medici.....	618
Concluzii	626
Bibliografie selectivă	640
Ilustrații	650

Cuvinte cheie: femeie; familie; copii; soție; mamă; văduvă; statut juridic; profil social; strategii matrimoniale.

Rezumat

Printre „moștenirile” evului mediu se numără și concepția potrivit căreia femeile au fost, fără excepții, subordonate bărbaților. Evul mediu era perceput, și încă mai apare astfel, ca fiind un ev mediu masculin prin excelență. Ce a însemnat însă această dominație a elementului masculin asupra femeii și asupra societății medievale în ansamblul ei? Unde a fost locul femeii și ce rol i s-a acordat acesteia în feudalitatea masculinizată?

Dacă sondăm istoriografia apuseană vom fi fără echivoc impresionați de numărul mare al lucrărilor și de atenția pe care istoricii au acordat-o femeilor din epoca medievală – de la spațiul francez, la cel englez și german, la lumea și civilizația bizantină. Din această perspectivă, istoriografia românească are încă un drum lung de parcurs. Progresele sunt însă vizibile, tot mai mulți cercetători abordând cu rigoare științifică domeniul studiilor de gen: Șarolta Solcan, Constanța Ghițulescu, Violeta Barbu.

Necesitatea întregirii documentare asupra feminității medievale românești, precum și interesul deosebit pentru istoria femeii, au constituit argumentele decisive care au determinat abordarea ei în cuprinsul prezentei teze de doctorat. Ne-am propus deci să aducem o contribuție în domeniul studiilor consacrate istoriei femeilor din societatea medievală românească și până la începuturile modernității.

Teza se vrea totodată a fi și o istorie a societății medievale românești din perspectiva statutului femeii. Este o istorie a femeii într-o epocă a bărbaților pe care am încercat să o redăm cât mai obiectiv.

Din punct de vedere cronologic, perioada studiată este aceea a secolelor XV-XVII. Abordarea a fost extinsă în mod voit dincolo de limitele cronologice ale evului mediu cu intenția declarată de a evidenția eventualele progrese la nivel discursiv și pragmatic ale statutului femeii. De asemenea, abordarea femeii din societatea medievală românească nu putea fi completă fără studierea primelor codificări de drept românesc: *Cartea Românească de Învățătură* și *Îndreptarea Legii*, creații ale secolului al XVII-lea dar nedeșăvârșind decât arareori limitele gândirii medievale.

La nivelul abordării de precizat este și provocarea asumată de a cerceta în manieră comparată, statutul femeilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Un atare demers a impus cu atât mai multă prudență datorită diversității discursurilor asupra femeii din Transilvania. Pluralismul juridic și religios a determinat construcția nu a unuia ci a mai multor profiluri feminine. Dat fiind acest pluralism, pentru spațiul transilvănean am insistat cu precădere asupra formulărilor oficiale

dar și asupra unor studii de caz precum acela al proceselor din scaunul de judecată al Odorheiului Secuiesc sau al proceselor de vrăjitorie.

Ne-am propus deci o abordare a istoriei femeii în ipostazele sale definitorii având permanent în vedere diversitatea și complexitatea cadrului de dezvoltare al românilor și prin comparație cu exemplul societății transilvănene. Avem în față cu precădere o istorie a doamnelor și domnițelor, a soțiilor și fiicelor de nobili. Știm relativ multe deci despre viața femeilor din straturile superioare ale societății însă sunt deocamdată insuficiente date pentru a construi o istorie a „celorlalte”. Dar, în măsura în care documentele au permis acest lucru, am încercat să punctăm și statutul și ipostazele în care apar aceste femei.

Din punct de vedere structural, teza cuprinde cinci capitole fiecare abordând aspecte fundamentale ale profilului femeii. Cercetarea tuturor acestor caracteristici ale feminității medievale românești s-a centrat în jurul a două perspective pe care le-am identificat la nivelul surselor documentare: este vorba în primul rând de perspectiva teoretică însemnând imaginea femeii redată de teoria juridică dar de inspirație religioasă, iar în al doilea rând, avem imaginea reală a femeii astfel cum este ea redată la nivelul practicii cotidiene. Avem deci de-a face cu două femei, cu două ipostaze ale feminității medievale românești: pe de o parte se regăsește femeia „imaginară” și imaginată de teoria juridică-religioasă, iar pe de altă parte avem „femeia reală” astfel cum a trăit, simțit, acționat și reacționat în epoca și în cadrul comunității sale. Aceste două femei au constituit subiectul cercetării noastre, ele sunt „personajele” principale pe care le-am urmărit în toată complexitatea lor cu intenția de a puncta congruențele, comunitatea de destin dar și particularitățile și divergențele dintre ele.

Primul capitol: **Femeia în izvoarele istorice ale secolelor XIV-XVII** cuprinde o analiză din perspectivă istoriografică a principalelor izvoare documentare ale istoriei femeii care au stat la baza prezentului demers. Ele au fost structurate pe trei categorii: izvoare juridice; izvoare administrative și izvoare narrative. În sfera izvoarelor de natura juridică au fost analizate normele cu valoare juridică: *Pravilele*, *Codul Tripartit*, *Statutele Țării Făgărașului*, *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei*. Toate aceste texte sunt de inspirație religioasă și tocmai de aceea ele consacră inegalitatea femeii în raport cu bărbatul. Subiectele de prim interes din aceste texte de legi au fost normele legate de logodnă, căsătorie, divorț în genere, tot ceea ce ține de viața de familie și faptele de domeniul moralei. Tot în sfera izvoarelor juridice au fost incluse și procesele de drept civil și penal în care femeile au compărut fie în calitate de pârât sau de reclamant. Aceste procese sunt acelea care completează și întregesc profilul femeii reale.

În cadrul izvoarelor administrative am inclus cu precădere actele de cancelarie: acte emise de doamne și principese; acte de vânzare-cumpărare; de zălogire; de danie; actele care atestă modul de

înzestrare al femeilor precum și testamentele. Valoarea lor pentru istoria femeii este cu atât mai mare cu cât sunt destinate a întregi profilul „femeii reale”. Ele surprind gradul de implicare al femeii în viața publică, rolul jucat de ele în societate, limitele acțiunilor lor și, per ansamblu, modul în care au fost percepute în și de către societate. Din sfera acestui tip de documente se remarcă actele care fac referire la zestre și la dreptul de moștenire al femeilor. Deosebit de semnificative sunt și testamentele emise deopotrivă de bărbați și de femei. Ele reprezintă surse indispensabile pentru istoria femeii căci, aflați în fața examenului de conștiință, bărbați și femei, renunță la formalism și își îndreaptă gândurile spre membri familiei, ele sunt printre puținele documente în care este loc pentru sentimente.

Ultima categorie de izvoare analizată a fost aceea a surselor de factură narativă. Cronici, memorii (pentru Transilvania), scrisori și relații de călătorie au constituit surse reprezentative pentru demersul nostru. Cercetarea lor a impus prudență sporită căci majoritatea informațiilor sunt trecute prin filtrul subiectivității autorilor. Dintre cronici cele mai valoroase sunt cele datând din secolul al XVII-lea. Pentru spațiul transilvănean deosebit de interesante, atât prin maniera abordării cât și prin informațiile care ni se transmit, sunt lucrările de factură autobiografică ale lui N. Szabo Ferenc, I. Kemény și N. Bethlen.

Toate aceste izvoare documentare constituie fundamentul aserțiunilor înscrise în paginile prezentei teze de doctorat. Abordarea lor distinctă într-un capitol a urmărit a evidenția faptul că și în ceea ce privește Țările Române avem de-a face cu creații masculine dar fără ca ele să se fi constituit într-o dispută a sexelor aidoma celei din Occidentul medieval.

Cel de-al doilea capitol este consacrat **Profilului juridic al femeilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania**. Am tratat cu precădere discursul oficial pe care societatea românească dar și cea maghiară l-au elaborat vizavi de femei având în vedere faptul că orice epocă își are propriul tipar feminin, că orice societate și-a construit propriul arhetip feminin. Capitolul expune tocmai ceea ce noi am considerat ca fiind femeia ideală redată în textele cu valoare de lege. Această abordare a surprins de fapt doar o latură – definitorie însă – a portretului femeii din societatea secolelor XV-XVII. Este latura imaginară și imaginată a femeii, ea spune multe despre modul în care femeia a fost percepută în societate de către autoritățile laice și ecleziastice. Din perspectivă documentară, acesta a constituit demersul cel mai lesne de întreprins căci normele juridice sunt foarte generoase în a detalia limitele în care femeile trebuiau să își deruleze existența.

Profilul juridic al femeii a pornit de la definirea conceptelor de persoană, familie, capacitate juridică, rudenie etc. Conform dreptului medieval, femeile erau (indiferent de categoria socială deși aceasta reprezenta criteriul fundamental de apreciere a capacității juridice) inegale din punct de vedere juridic în baza conceptelor creștine și pe constatarea unei situații naturale de slăbiciune și

ușurință de cuget (Ceterchi I., 1980). Există deci, la nivel discursiv, o diferență de gen, sexul determinând în dreptul feudal o reducere a capacității juridice, în sensul că femeia nu a beneficiat de capacitate juridică deplină (exceptând văduvele).

Conform acestor texte, femeia apare ca fiind un secund fidel dar labil al bărbatului și care trebuia ținută sub control dar totodată ea trebuia protejată de orice abuz sau tentație tocmai datorită slăbiciunii ei fizice și mentale. Se impune de menționat și faptul că majoritatea referirilor la femei sunt în contextul definirii rudeniei și a familiei fondate prin căsătorie. Probabil că în absența interesului pentru fixarea cadrului legal al căsătoriei, femeile nu ar fi constituit un subiect al acestor acte normative. Dar, în condițiile în care principalul cadru de manifestare al femeii în evul mediu și încă în secolul al XVII-lea a fost familia, avem schițat un veritabil portret al femeii căsătorite. Statutul femeii a fost astfel analizat pornind de la normele referitoare la logodnă și detaliind apoi cadrul juridic al căsătoriei. Condiții de fond și formă erau cerute pentru validarea unirii conjugale. Dintre condițiile de fond se numără și consimțământul tinerilor. Documentele infirmă însă teoria: nu îl regăsim aproape niciodată în texte, decizia aparținându-le părinților. Când toate condițiile erau respectate căsătoria putea fi încheiată. Ea crea drepturi și obligații între soți: ei își datorau reciproc credință, sprijin și ajutor (N. Stoicescu, O. Sachelarie, 1988). La nivelul obligațiilor înscrise cele ale soției erau net superioare celor ale bărbatului.

Normele juridice sunt foarte generoase și în fixarea unui cadru legal pentru înzestrarea fetelor și darurile între soți. Pentru spațiul românesc extracarpatic praviile secolului al XVII-lea sunt cele care insistă asupra regimului juridic al zestrei. După cum atestă și documentele zestrea reprezenta un element constitutiv al căsătoriei, o veritabilă obligație de familie. Normele sunt totodată foarte generoase în a detalia condițiile în care o femeie își pierde zestrea, un bun care din punct de vedere juridic era al femeii și asupra căruia soțul avea doar drept de uzufruct.

S-a insistat, de asemenea, și asupra cadrului legal în care se putea cere divorțul. Subiectul este amplu detaliat în praviile și a constituit o competență a instanțelor ecleziastice.

Chiar dacă indirect, normele juridice analizează și situația femeilor necăsătorite. Ele nu reprezintă o categorie juridică aparte dar beneficiază de o protecție legală care decurge tocmai din statutul lor civil. În această categorie am inclus fetele, aflate în puterea absolută a tatălui, dar protejate de eventuale abuzuri din partea acestuia; călugărițele și văduvele. Acestea din urmă se bucurau de un statut juridic privilegiat având capacitate juridică deplină deși practica a impus și pentru această categorie de femei anumite limitări. Tot despre văduve de notat este și faptul că normele transilvănene sunt mult mai generoase în detalierea condiției lor. Decretele regilor își asumau de pildă drept o obligație morală datorită de a le proteja. În schimb Constituțiile Aprobate le consideră labile moral: ele protejează pe moștenitorii de „neglijența naturală” a văduvelor. Tot

pentru spațiul transilvănean de notat este și faptul că văduvele meșteșugarilor au beneficiat de un regim juridic aparte amplu fixat în statutele breslelor.

Capitolul mai cuprinde și o analiză succintă a condiției juridice a marginaletor în cadrul cărora am inclus doar prostituatele și roabele țigănci. Deși ele nu sunt tratate ca și o categorie juridică distinctă prăvilele înscriu și prevederi referitoare la ele. Astfel, ele condamnă moral și juridic activitatea prostituatelor. De asemenea, aceste femei au fost „discriminate” prin prisma meseriei practicate, o dovedesc cu prisosință normele legate de răpire și viol. Cât despre soțiile robilor statutul lor este unul net inferior. Țiganiile au fost veritabilii marginalizați ai evului mediu românesc (D. H. Mazilu, 2008). Ei depindeau de stăpâni, erau un bun al acestora și deci nu se pune problema capacității lor juridice, inexistente. Totuși normele încearcă să ofere și țigăncilor o oarecare protecție pedepsind pe stăpânii care abuzau de ele. Cât despre infracțiunile săvârșite de către țigani, ei beneficiau, când era vorba despre vini mici precum furtul, de clemență ca și cum infracțiunea era înscrisă în codul lor genetic.

Detaliat în capitol se regăsește și dreptul de moștenire al femeilor. Succesiunea a fost una dintre cele mai importante instituții ale dreptului feudal tocmai pentru că a fost chemată să contribuie la conservarea patrimoniului (Ceterchi I., 1980). O societate puternic masculinizată se va interesa de femei în corelație directă cu moștenirea – și istoria femeii a început timid cu abordarea acestei problematice de către istoricii dreptului. La nivelul teoriei juridice, prăvilele reglementează punctual situația averii în cazul decesului soțului/soției fără copii; a bunicului; a celui care a întocmit testament etc. Coroborând teoria juridică cu practica dreptul de moștenire al femeilor se prezintă astfel:

- Moldova: principiul egalității sexelor.
- Țara Românească: privilegiul masculinității dar cu derogări și subterfugii precum înfrățirea sau așezarea fiicelor în loc de fii, iar din secolul al XVII-lea egalitatea devine o practică obișnuită. În plus este atestată cu o frecvență tot mai mare moștenirea pe cale testamentară.
- Transilvania: dreptul de moștenire are un caracter complex, un aspect de conglomerat. La nivel oficial este impus principiul inegalității sexelor, fetele moșteneau doar a patra parte – sfertul de fiică. Ele nu erau acceptate drept moștenitori – *haeres* ci doar ca urmași – *posteritas* (D. V. Firoiu, 1993). În secuime, de pildă, se practica și prefacerea fetei în fecior. Cât despre soție, aceasta moșteneau din bunurile mobile sau după caz orice fel de bun dacă se făcea prin testament. La nivelul nobilimii românești este atestată coexistența privilegiului masculinității, a egalității succesorală dar și cu forma succesorală preluată de la nobilimea maghiară, respectiv, a sfertului de fiică.

Portretul imaginat al femeii este completat prin concluziile extrase din analiza condiției juridice reale. În prealabil a fost analizată condiția juridică a femeii căsătorite reflectată în praviile secolului al XVII-lea căci aceste norme îi fixaseră foarte generos limitele și obligațiile față de soț. Ele au legalizat și violența conjugală fapt ce dovedește pe de o parte, că limitele puterii bărbatului asupra soției erau foarte generoase (soțul putea să o bată cu pumnul sau cu palma când era ea de vină dar fără vrăjmășie și ori de câte ori dorea) iar, pe de altă parte se poate să fi fost vorba de o încercare de a tempera elanul soților violenți (Constanța Ghițulescu, 2004). De asemenea, după cum o demonstrează și cercetări anterioare dar și analiza textelor proceselor înregistrate în scaunul de judecată al Odorheiului Secuiesc, violența fizică asupra femeii era un fapt cotidian și cu atât mai acceptabil atunci când femeia era aceea care provocase cearta.

Dintre normele juridice referitoare la infracțiuni am insistat atât asupra celor de drept civil cât și penal. De nota este faptul că Biserica ortodoxă a fost foarte atentă la supravegherea moravurilor credincioșilor. În 1493, de pildă, patriarhul Nifon fusese chemat în Țara Românească de Radu cel Mare tocmai pentru a reforma moravurile muntenilor. El își propusese eradicarea beției și curviei. Iar, un secol mai târziu, în 1592 Hierax cerea bucureștenilor să se îndrepte și să renunțe la practici precum adulterul și concubinajul. Biserica era deci instituția chemată să corecteze și să pedepsească abaterile de la morală. Dintre infracțiunile mari și mici expuse cu scopul de a întregi profilul juridic al femeii am analizat: trădarea; crima și pruncuciderea; răpirea; violul (infracțiune greu de dovedit autoritățile ghidându-se doar după moralitatea femeilor); adulterul; incestul; bigamia; vrăjitoria. Pe lângă aceste norme capitolul cuprinde și modul și cauzele care le-au adus pe femei în fața instanțelor de judecată. La nivelul proceselor civile domină pricinile legate de moștenire iar, dintre femei, categoria care apare cel mai frecvent în instanță este aceea a văduvelor. Dintre normele de drept penal am expus, subliniind totodată și o particularitate a profilului femeii din Transilvania, vina vrăjitoriei.

Însumând, din punct de vedere juridic femeia veacurilor XV-XVII a fost inegală în raport cu bărbatul. Totuși nu trebuie să înțelegem că la nivel discursiv autoritățile le-au lăsat fără protecție, dimpotrivă și poate tocmai datorită labilității fizice și morale, autorii textelor de legi încearcă să le protejeze. Nu este vorba de o protecție uniformă căci condiția juridică a femeilor este dată în primul rând de locul ocupat în ierarhia socială dar și de moralitatea și conduita lor. În plus, indiferent de arealul geografic, femeile par să aibă aceleași probleme juridice care le obligă să vină în fața instanțelor de judecată: sunt pricini legate de zestre, de moștenire etc.

Subordonarea și inegalitatea sunt deci cuvintele cheie care descriu profilul juridic al femeii. Sursa acestora se regăsește în incapacitatea fizică și labilitatea morală a femeilor definite ca atare de către Biserică.

Capitolul al treilea este centrat asupra **Profilului social al femeilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania**. Aspectele pe care le-am urmărit în acest capitol fac referire la destinul lor dincolo de granițele virtuale sau reale? impuse de familie; la prilejurile de socializare și preocupările cotidiene ale acestor femei.

Se remarcă din nou faptul că ritmurile vieții omului din veacul de mijloc sunt dictate de Biserică, de aceeași instituție care a conceptualizat și întregit portretul femeii supuse bărbatului. Într-adevăr, femeia nu s-a putut, nici nu a încercat de altfel, dezice de acest profil teoretic dar din această perspectivă, a statutului lor social, ne aflăm în fața unui paradox: documentele atestă marea libertate de care s-au bucurat femeile și aceasta tocmai în contradicție cu prevederile înscrise în actele normative care o aduceau într-o stare de inferioritate aproape totală față de bărbați.

Ritmurile vieții femeii din secolele XV-XVII sunt deci dictate de Biserică. Botezul, logodna, căsătoria, înmormântarea sunt toate guvernate de religie. Ele pot fi totuși percepute și ca fiind prilejuri de socializare căci la această dată publicul și privatul se întrepătrund și se confundă uneori. Toate aceste evenimente reprezintă etape din viața unei femei și în fiecare dintre ele ea a fost definită prin raportare la bărbați. Dintre prilejurile de socializare ale femeilor, expuse tocmai în efortul de a construi profilul femeii reale și de a întregi universul feminin, au fost analizate obiceiurile de nuntă ale românilor – prilejuri care implicau în fiecare moment prezența femeilor. Nunțile au reprezentat prilejuri de socializare și pentru familiile domnitoare, prilej de a reactualiza bunele relații cu vecinii, fapt atestat, de pildă, de invitațiile de nuntă. Un alt fapt de viață cotidiană a cărui tratare s-a impus cu necesitate a fost consacrat ceremoniilor de înmormântare și, în corelație cu acestea, a atitudinilor în fața morții și pregătirilor pentru moarte. Ritualul ortodox presupunea prezența femeilor – ele erau bocitoare, „femei trâncănitore” ce onorau cel mort „cu urlete și cu vaiete păgânești”. Cât despre arta de a muri și pregătirea pentru moarte, Transilvania excelează prin vasta literatură ce va inspira și mediul ortodox. Această literatură învăța pe credincioși cum să moară. Semnificativ este și faptul că începând din secolul al XVII-lea femeile devin subiecte ale acestui gen de literatură funebră (D. H. Mazilu, 2008). Cea mai celebră lucrare rămâne Sicriul de Aur a lui Ion Zoba din Vinț care cuprinde, printre altele, șase omilii referitoare la femei. Ele surprind, fapt specific de altfel acestui gen literar, vârstele femeii: când moare fata de boier, femeia de cinste și înțeleaptă, femeia la nașterea copilului. Tot ele sunt acelea care redau, dintr-o altă perspectivă și prin accentuarea trăsăturilor negative, portretul femeii imaginate. Ea este blândă și ascultătoare (și nu „năsalnică și sfadnică”) căci supunerea este bunul cel mai de preț al femeii. Moartea era un fapt cotidian pe care fiecare individ o pregătea în conformitate cu percepțiile dictate de Biserică. Egalizatoare deci ea nu făcea discriminări sexuale, de asemenea, bărbați și femei, se pregăteau aidoma pentru marea trecere. În consecință, am analizat în mod comparat maniera în care

bărbații și femeile s-au pregătit pentru moarte. Indicii valoroase în acest sens ne-au oferit testamentele. Testatorii își ordonează bunurile, dispun ultimele dorințe determinați de vârstă, boală sau în absența moștenitorilor direcți. Tot din sfera pregătirilor pentru moarte unii/unele recurgeau la pelerinaje deși practica e mai rar uzitată în Țările Române. Mult mai frecvent se recurgea la ctitorirea și înzestrarea lăcașurilor de cult sau la retragerea din lume.

Acestea sunt principalele preocupări ale femeilor din secolele XV-XVII. La acestea se adăugau altele dacă respectiva era doamnă sau mamă de domn: ceremoniile de curte, ridicarea în rang a boierilor, primirea solilor.

Dar, dincolo de preocupări, viața nu le-a fost lipsită de griji. Evul mediu și secolul al XVII-lea au însemnat perioade de insecuritate. Am urmărit deci să urmărim și cadrul social în care femeile și-au derulat existența. Am avut în vedere „provocările” vieții cotidiene care au afectat întreaga comunitate. Instabilitatea politică, frecventele conflicte militare, calamitățile naturale au făcut adesea victime în rândul femeilor. Astfel, femeile au fost victime ale instabilității politice: abuzurile domnitorilor, conflictele interne domni-boieri le-au determinat uneori să ia calea pribegiei. Costurile pribegiei nu erau deloc mici, adesea ele sau soții lor vindeau zestrea pentru a se putea întreține. Victime vor fi fost și soții de domni: Ecaterina a lui Vasile Lupu, Nedelea a lui Constantin Șerban și altele. Turcii și tătarii au făcut și ei numeroase victime în rândul femeilor. Ele sunt deopotrivă victime colaterale – își pierd soții, copiii - dar și directe, documentele atestând nume de femei duse în robia turcă sau tătară precum și eforturile depuse de ele, sau de rudele lor, pentru a se răscumpăra.

Conform analizei documentare, viața cotidiană a femeilor din secolele XV-XVII a fost grevată deci de o multitudine de pericole: războaie, calamități etc. toate constituind veritabile provocări. Traiul nu le era deloc ușor indiferent de apartenența socială, religioasă sau etnică.

Vorbind despre profilul social al femeilor am considerat necesară și analiza succintă a cazurilor acelor doamne și principese care s-au implicat activ în viața politică a statului. Informațiile referitoare la acest aspect sunt relativ puține și aproape niciodată directe căci conducerea statului era o afacere exclusiv masculină. Excepție de la regulă vor face doamnele regente, din nou deci calitatea de văduvă este aceea care a permis femeilor să ajungă în prim planul vieții politice. Dintre regente, teza expune cazurile Ruxandrei Lăpușneanu, al Chiajnei și al Elisabetei Movilă. Pentru Transilvania am analizat cazul Ecaterinei de Brandenburg, caz unic prin faptul că ea a exercitat conducerea Principatului în calitate de „principe”. Cele patru cazuri au impresionat pe contemporani și pe urmași. De notat sunt limitele care i-au fost impuse Ecaterinei de Brandenburg odată aleasă și recunoscută drept principe al țării. Capitolul mai cuprinde și analiza rolului pasiv al femeilor în politică. De fapt cele mai multe doamne și domnițe au jucat un astfel de

rol. Ele au fost luate sau trimise ostatece, ele au fost oferite drept garanție politică pentru acțiunile soților sau taților lor, iar multe dintre fiice au fost „folosite” pentru ca prin căsătorie să servească scopurilor politice sau militare ale taților lor.

Un alt aspect dezvoltat a fost acela al implicării doamnelor în viața publică. Le regăsim angrenate în corespondență cu orașele transilvănene, cu principesele transilvănene. Soarta lor este aceea care a impresionat și care ni s-a transmis prin intermediul cronicarilor. Ele apar în momente de criză: Elena Rareș, familia lui Mihai Viteazul sau acela al familiei lui Constantin Brâncoveanu.

Un ultim subiect care a fost inclus în acest capitol este acela al implicării femeilor în activități de factură economică. După cum atestă numărul mare al documentelor, prezența femeilor în viața economică a fost deosebit de pregnantă și de diversificată. Dacă putem vorbi despre „specializarea” lor în domeniul economic domină actele de vânzare-cumpărare de proprietăți, zălogirile, daniile dar și comerțul cu de-amănuntul. Cât despre bazele puterii economice ale femeilor stau mărturie foile de zestre, actele de înzestrare și de moștenire precum și inventarele de avere. Între acestea din urmă se numără acelea ale Zamfirei, fiica lui Moise vodă sau al văduvei lui Pătrașcu cel Bun. Toate aceste acte au fost evaluate prin comparație cu inventare similare ale averilor unor foști domni și boieri: Petru Șchiopul, Radu Mihnea, banul Vasilachi. La nivelul implicării economice a femeilor, sub raport numeric, domină actele de vânzare de moșii. Rațiunile acestor acte sunt însă foarte diverse. În multe dintre cazuri femeile renunță la proprietăți obligate de sărăcie, pribegie, onorarea unor obligații ale rudelor (soți sau copii, frați, surori) sau pentru a obține sumele necesare pentru plata răscumpărării din robie. Indiferent de motivație, actele înscriu caracterul voluntar al tranzacției. Femeile vând de bună voie, nesilite de nimeni dar în general cu acordul sau după o consultare prealabilă a rudelor. Când renunță la un bun din zestrea femeii documentele precizează acest lucru. Referitor la actele de cumpărare, dar observația este valabilă și pentru actele de vânzare, acestea sunt achiziții comune ale cuplului din nou cu precizarea că respectiva achiziție se făcuse din banii femeii. La nivelul actelor de împrumut femeile apar atât în calitate de creditor cât și de debitor. Din nou, rațiunile pentru care femeile au apelat la împrumuturi sunt foarte diverse. Despre implicarea lor în activități comerciale putem afirma că femeile desfășoară în general un comerț local, cu bunuri din propria gospodărie.

În aceeași sferă a implicării femeilor în activități economice, capitolul cuprinde și acțiunile de ctitorie și înzestrare a lăcașurilor de cult. Acțiunile de această natură nu sunt reprezentative doar pentru a indica preocupările spirituale ale femeilor ci ele indică totodată și puterea economică a acestora, atestând deci și gradul de implicare al acestora în viața socială a comunității. Între ctitori și donatori se numără cu precădere soții, fiice de domni și boieri. De asemenea, înzestrarea lăcașurilor de cult este întâlnită mult mai frecvent decât ctitorirea în condițiile în care actul nu

implica un efort financiar atât de consistent. Femeile donau bunuri proprii: proprietăți funciare, robi, bani sau obiecte, în general, de uz liturgic.

Toate aceste acte atestă faptul că femeile au fost mult mai „libere” în acțiuni decât ne-au lăsat a înțelege normele juridice analizate anterior. De asemenea, ele sunt o certificare a faptului că societatea nu a ținut femeia izolată, ferită de ceilalți, ea fiind un participant activ la viața comunității.

Capitolul al IV-lea: **Femeia și familia în evul mediu românesc** a reprezentat, cu siguranță, aspectul definitoriu în efortul de a evidenția statutul femeii din secolele XV-XVII. Cadrul principal de manifestare al femeii a fost familia. Sub raport documentar a fost aspectul cel mai dificil de abordat din cauza „tăcerii” documentelor. Și în spațiul familial preponderența masculinului este incontestabilă. Astfel cum a definit-o Biserica, familia românească este în primul rând familia creștină. Biserica a fost instituția care a reglementat și fixat raporturile dintre membri ei. Capitolul reia succint instituțiile care au stat la baza întemeierii unei familii: logodna și căsătoria cu trimeri mai cu seamă la rațiunile și obligațiile care decurg din aceste acte. A mai fost expus și modul de conceptualizare al căsătoriei, o analiză concisă asupra „creștinării” instituției în Occident și în Țările Române. Ea reprezenta un element obligatoriu în ciclul vieții grevată fiind de cutume și de pravile care au făcut ca femeia căsătorită să fie net inferioară bărbatului. Avem de-a face cu un transfer de autoritate, un act care se încheia doar cu acordul părinților și care avea ca finalitate: procrearea. Imaginea „teoretică” asupra căsătoriei oferită de actele normative este însă doar o latură, cea ideală a cuplului construit prin căsătorie. Tocmai de aceea ne-am propus a urmări, de cele mai multe ori intuind printre formulele distante ale actelor de cancelarie, care a fost raportul real între membri familiei. În familie, ca și în societate, femeia și copiii sunt în puterea tatălui. Femeia odată căsătorită își asuma o serie de obligații, responsabilitățile în cadrul menajului fiind foarte clar și strict delimitate iar din acest tipar nu iese nimeni. Pornind de la familie am urmărit totodată ipostazele pe care le îmbracă femeia de-a lungul existenței sale: fata în familia părintească ce are un statut sensibil diferențiat comparativ cu al băieților și care ridică probleme suplimentare precum castitatea, înzestrarea și căsătoria. Cât despre relația părinți-copii supunerea este cuvântul cheie. Despre sentimentele față de copii cel mai lesne de identificat a fost preocuparea de a-i înzestra și a le asigura succesiunea. Actul a fost înțeles drept o materializare a acestor sentimente. El denotă și caracterul contractualist al relației: părinții se preocupă de soarta copiilor iar aceștia „întorc serviciul” când părinții ajung la bătrânețe. Cât privesc sentimentele față de fiice, din nou domină preocuparea pentru a le înzestra.

O altă perspectivă, la fel de importantă, a portretului feminin este aceea de soție și mamă. În calitate de soție femeia intra într-o nouă etapă a existenței sale, etapă pentru care ea fusese

pregătită. Noul ei statut era marcat și de o transformare fizică: acoperirea capului, cocul (N. Bethlen: „pune cocul, ia asupra-ți grijile”). Despre sentimentele din cadrul cuplului nu știm prea multe. Tăcerea domnește asupra acestui aspect. Ele trebuie să fi fost atunci ca și acum din cele mai diverse.

Dimensiunea maternității a fost de asemenea subiect de analiză a acestui capitol. Ea a reprezentat de fapt cea mai importantă trăsătură a femeii medievale și moderne. Pentru unii clerici ea a reprezentat singura calitate a acesteia. Mare parte a existenței lor femeile au fost preocupate de aceasta: Iuliana, soția lui Luca Arbore a avut nouă copii; a lui Tăut Ion logofăt șapte; Anghelina a lui Matiaș vistier 12, Elina Cantacuzino nouă și lista ar putea continua.

Soții și mame, femeile rămâneau sub autoritatea soților până la moartea acestora. Văduva era însă uneori controlată chiar și după moarte: mărturie în acest sens stau testamentele soților. Văduvia presupunea nu doar avantaje ci și o serie de provocări: conducerea și administrarea problemelor familiei; neînțelegerile legate de succesiune; achitarea eventualelor datorii ale soțului defunct. Insecuritatea putea fi deci permanentă după cum atestă și documentele care înscriu diverse abuzuri săvârșite asupra unor văduve. Pentru a le evita văduvele puteau opta pentru recăsătorie sau călugărire.

Capitolul mai cuprinde un ultim aspect consacrat cadrului fizic în care femeile și-au derulat existența.

Analizând deci statutul femeii în cadrul familial profilul femeii se întregește: fiică, soție, mamă și văduvă reprezintă principalele fațete ale acestui profil. Din nou trupul, sexualitatea au fost cele care i-au fixat definitiv locul și rolul în spațiul privat, în familie. Regula care domină cuplul, familia este aceea a superiorității bărbatului. Și totuși, nici normele juridice și nici realitatea întrevăzută în izvoarele studiate nu exprimă îndeajuns starea de inferioritate a femeilor precum nici feluritele greutăți și violențe la care au fost ele supuse. Din această perspectivă putem vorbi, pentru femeile din Țara Românească, Moldova și Transilvania de o comunitate de destin. Preponderența masculinului a marcat, indiferent de spațiu geografic, construcția și relațiile din structura menajului.

Ultimul capitol: **Străini despre românce, români despre femeile de origine străină**, abordează portretul feminin din perspectiva alterității în condițiile în care am considerat a fi indispensabilă tratarea lui prin raportare la „ceilalți”, la modul în care străinii au privit femeile din Țările Române. În acest sens analiza s-a centrat în primul rând pe impresiile călătorilor occidentali. Dintre aspectele în corelație cu femeile care interesează pe străini în prim plan stau descrierile consacrate ritualurilor de nuntă ale românilor: răpirea fetelor; hora; împodobirea caselor mirilor. Călătorii au mai fost impresionați, negativ însă, și de faptul că românii divorțau foarte ușor și mai ales de faptul că practica fusese adoptată și de către catolicii rezidenți în Moldova. Dintre aspectele

de viață cotidiană ei surprind ineditul, particularul: toleranța față de concubinajul domnitorilor, practica recăsătoriei, situația și pericolele prin care trec familiile boierilor pribegi sau despre superstițiile românilor. Giovanni Antonio Magini nota de pildă predilecția lor spre eresuri, ghicit și descântece. Puțini au fost acei străini interesați în mod direct de soarta femeilor. Ei nu le remarcă decât arareori și doar când sunt fapte ce trec dincolo de „normalitate”: faptul că ele au conducerea casei, că se bucură de o mare libertate. Un alt aspect dezvoltat este acela al vestimentației femeilor. Subiect despre care ei ne transmit însă informații confuze: pentru unii portul femeilor era de modă turcească, de inspirație romană sau de influență grecească și turcească. Interesantă este și corespondența pe care unii călători străini o fac între vestimentația și moralitatea femeilor: hainele le diferențiau de pildă pe prostituate de restul femeilor (Evlia Celebi). Per ansamblu imaginea pe care acești străini o transmit despre români în general și despre femeile acestora în particular este una confuză și uneori contradictorie. De femei ei nu sunt interesați decât atunci când ele sau faptele lor se remarcă prin inedit.

Am analizat totodată și rapoartele unor emisari oficiali care oferă informații valoroase și despre destinul unor femei din familiile domnești sau nobiliare. Unele acte de această factură au înregistrat de pildă și acțiunile în planul vieții politice sau relațiile dintre soți. Străinii nu vor omite de exemplu implicarea politică a Chiajnei sau a Elisabetei Movilă sau evoluția îngrijorătoare a raporturilor cuplului princiar Sigismund Bathory și Maria Christierna. Impresionați vor fi și de destinul unor văduve. Astfel ni s-au relevat provocările și dificultățile prin care aceste doamne au trecut după decesul soților lor. Aflați în țări străine ele se văd nevoite să ceară clemență și sprijin autorităților adoptive invocând numele și faptele soților. În asemenea ipostaze le-am identificat pe doamna Voica a lui Radu Mihnea, pe Ana a lui Aron vodă, pe Voica a lui Pătrașcu cel Bun; pe Stanca a lui Mihai Viteazul; pe Marghita Movilă sau pe Safta a lui Gheorghe Ștefan.

Am încercat de asemenea să identificăm și modul în care doamnele alogene au privit spațiul românesc. În acest sens ne-am raportat la corespondența pe care Ecaterina Salvaresso a purtat-o cu sora sa din Veneția. În calitate de doamnă (1568-1577) și apoi de regentă (1577-1583) Ecaterina s-a putut familiariza cu viața politică și moravurile muntenilor. Corespondența-i surprinde nu de puține ori „înapoierea” muntenilor. „oamenii au deprindere nenorocită”, „aici sunt locuitorii oameni sălbatici”, o „țară nenorocită”, „focul îmi arde în cap de răutatea celor ce ne stăpânesc”.

În condițiile în care între boierii din Țara Românească și Moldova și nobilii din Transilvania a existat un contact permanent ne-am propus să identificăm și modul în care cei din urmă au privit pe românii din cele două țări românești. La nivelul creațiilor cronicărești cel mai generos în descrierea românilor a fost Szamoskozy. Consemnările sale referitoare la români sunt predominant negative (exceptând descrierea lui Ieremia Movilă) marcând superioritatea netă a maghiarilor. Aidoma și

muntencele au parte de o descriere cu conotații negative, astfel doamna Stanca este descrisă ca fiind o „babă bătrână” în timp ce mama lui Mihai Viteazul nu era altceva decât o vânzătoare de rachiu, iar Josika era catalogat drept „fecior de târfă român”.

Despre atitudinea vizavi de românii transilvăneni și implicit despre românce nu știm prea multe. Cel mai frecvent se remarcă diferența religioasă. Semnificative, la nivelul de percepere al acestora, au fost condițiile pe care Ștefan Geleji încercase să le impună lui Meletie în 1640 când se cerea să se facă strane atât pentru bărbați cât și pentru „dobitoacele de mueri”.

Capitolul se încheie cu un studiu de caz asupra raporturilor dintre români și femeile de origine străină. Cazul studiat a fost acela al raporturilor dintre Petru Cercel și Caterina de Medici. Între cei doi a existat o corespondență vastă (1581-1583) intermediată de ambasadorul francez la Constantinopol având în prim plan eforturile pretendentului pentru a obține tronul Țării Românești. Caterina de Medici a intervenit direct la Poartă pentru a facilita numirea lui Petru Cercel.

Deși inserate în considerațiile finale ale tezei și tratat în mod succint am considerat însă ca fiind necesară expunerea statutului femeilor din Țările Române prin raportare la statutul și imaginea femeilor din Occidentul medieval, din Bizanț și din perioada Renașterii. Decalajul cronologic dintre evul mediu românesc și cel occidental a impus această analiză tocmai pentru a identifica cu obiectivitate statutul femeii române. Ea se află între Occident și Orient: în evul mediu occidental cât și românesc femeile au avut același statut de inferioritate consacrat și desăvârșit de Biserică (Catholică, ortodoxă, reformată). Primordialitatea masculinului e o constantă cu precizarea că literatura medievală românească nu a găsit necesar să argumenteze și nici nu s-a implicat într-o dispută a sexelor aidoma celei occidentale. La nivel discursiv, literatura medievală occidentală a fost mult mai agresivă în definirea negativă a femeii.

În lumina cercetărilor noastre, femeia din Țara Românească, Moldova și Transilvania secolelor XV-XVII a fost un subaltern, net inferior bărbatului. Mai puțin inegal a apărut statutul femeii în societate. Din această perspectivă, a vieții cotidiene, femeile au fost egale cu bărbații: au avut de înfruntat aceleași provocări, au suferit de pe urma acelorași calamități; sau preocupat deopotrivă de soarta sufletului, au luat calea pribegiei, au fost robite aidoma bărbaților. Astfel, dacă în justiție și în familie ele se aflau într-o stare de subordonare, sub raport socio-economic ele au mai recuperat din această inferioritate.

Am urmărit deci universul feminin românesc al veacurilor XV-XVII în aspectele sale fundamentale. Comparativ cu evul mediu occidental, femeile din Țările Române au fost net inferioare bărbaților, dar nu un inamic al acestora. Fiecare femeie, în grupul său social, a putut acționa peste limitele virtuale impuse de niște norme juridice pe care oricum prea puțini le cunoșteau. Lumea secolelor XV-XVII este o lume a bărbaților, o lume care a acordat femeii un rol

bine determinat și profund ancorat realităților timpului: un timp al conflictelor, al provocărilor și insecurității ajutat de dogmele religioase au făcut-o pe femeie inferioară atât fizic cât și moral. Afirmția lui Simone de Bouvoir „femeie nu te naști ci devii” poate fi adaptată, *mutatis mutandis*, și pentru lumea românească a secolelor XV-XVII: femeile au fost crescute și educate în spiritul impus de Biserică și de bărbați: fiică, soție și mamă, văduvă, în fiecare moment în umbra unui bărbat, bărbații au construit femeia iar aceasta nu s-a opus nicicând.

Bibliografie selectivă

1. Colecții de documente, cronici, memorii, alte izvoare

1. *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, ed. N. Iorga, București, 1916.
2. Andor Komaromy, *Magyoroszaghi boszorkanypererek okeleveltara*, (Colecția de documente a proceselor de vrăjitorie din Ungaria), Budapesta, 1910.
3. Anton Maria Del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, Institut. De Memorie Culturală. CIMEC, 2003.
4. *Arhiva Magistratului orașului Brașov. Inventarul actelor neînregistrate*, I, București, 1959
5. Bethlen Nicolae, *Descrierea vieții sale de către el însuși*, Cluj-Napoca, 2004
6. *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, I, IV, ed. I. Bianu, D. Simionescu, București, 1903, 1944.
7. Bogdan I., *Documente moldovenești din secolele XV și XVI în arhivul Brașovului*, București, 1905.
8. Cantemir D., *Descriptio Moldaviae*, București, 1973.
9. *Idem, Viața lui Constantin Cantemir*, București, 1973.
10. *Idem, Istoria ieroglifică*, vol. II, București, 1983.
11. *Cartea Românească de Învățătură*, București, 1961.
12. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1653-1675, București, 1968.
13. *Călători străini despre Țările Române*, Vol. I, II, III, IV, V, București, 1968-1973.
14. *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*, ed. Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997.
15. Corfus Ilie, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Sec. al XVI-lea.*, București, 1979.
16. *Idem, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Sec. al XVII-lea*, București, 1983
17. Costin Miron, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Iași, 1984.
18. *Idem, Letopiseșul Țării Moldovei*, în *Opere*, Ed. P.P. Panaitescu, București., 1958.
19. *Cronici brâncovenești*, București, 1988.
20. *Cronicari munteni*, București, 1961.
21. *Cronici și povestiri românești versificate*, Studiu și ed. critică de D. Simionescu, București, 1967.
22. *Cronici turcești privind Țările Române*, București, 1966.
23. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, ed. de I. Bogdan, Ed. revizuită de P.P. Panaitescu, București, 1959.
24. *Documente bucovinene*, VII, ed. Bălan Teodor, 1464-1740, Iași, 2005
25. *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, ed. de T. V. Stefanelli, București, 1915
26. *Documente istorice transilvane*, I, ed. I. Lupaș, 1940
27. *Documente istorice. Mănăstirile Govora, Gruiu, Hagi-Dina și Hotărani*, București, 1958.
28. *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, ed. C. Feneșan, Timișoara, 1981
29. *Documente românești*, ed. I. Bianu, București, 1907.
30. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, II, București, 1931, 1932.
31. M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod*, București, 1943
32. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, II, București, 1913.

33. *Documentele Țării Românești*, București, 1938.
34. *Documente și însemnări românești din secolul XVI*, București, 1979.
35. *Documente privind istoria României*, seria A. Moldova, seria B. Țara Românească, seria C. Transilvania, București
36. *Documente privitoare la istoria orașului București*, ed. George Potra, București, 1961
37. *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolele XV-XVI*, vol. I (1413-1508), București, ed. Ion Bogdan, 1905.
38. *Documente privitoare la istoria românilor culese din archive și biblioteci polone*, vol. I, Coord. I. Bogdan, București, 1893.
39. *Documente privitoare la istoria românilor*, Hurmuzaki-Iorga vol. IV, VIII, XI, XII, XIII, XIV, XV, București, 1884-1915.
40. *Documente privitoare la istoria românilor. Acte și scrisori din arhivele orașelor Bistrița, Brașov, Sibiu*, I, Hurmuzaki E., 1911.
41. *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova, Seria B. Țara Românească, București, 1970-1998.
42. *Documente străine despre români*, Coord. I. Gal, București, 1979.
43. *Documente turcești privind istoria României*, București, 1983.
44. Dörner Anton E., *Documente și cronici privind istoria orașului și scaunului Orăștie*, I, Cluj-Napoca, 2003
45. *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*, București, 1905
46. Ferenc Schram, *Magyarorszagi Boszorlaanyperek 1527-1760*, Budapesta, 1970.
47. Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade*, vol. XVII, XVIII, XX, Iași, 1927- 1928.
48. *Hârtii din Arhiva Mănăstirii Hurezului precum și din a Protopopiei Argeșului, din a Boierilor Brâncoveni și altor neamuri*, ed. de N. Iorga, București, 1907.
49. Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de Aur*, ed. de Anton Goția, București, 1984.
50. Dr. Ioan Mihályi de Apșa *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Ed. a IV-a, Coord. Vasile Iuga de Săliște, Trad. Prof. univ. dr. Vasile Rus, Prefață de Prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, 2009.
51. *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, București, Ed. critică de C. Grecescu, D. Simionescu, 1960.
52. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, ed. de C. Grecescu, București, 1959.
53. *Ivireanul Antim, Predici*, Ed. critică de G. Ștrempel, București, 1962.
54. *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, ed. A. A. Russu I.-A. Pop, Drăgan I., Cluj-Napoca, 1989.
55. *Îndreptarea Legii*, București, 1962.
56. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Studiu introductiv de D. Zamfirescu, G. Mihăilă, București, 1970.
57. *Învățăturile lui Neagoe Basarab Voevod către fiul său Teodosie Voevodă*, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1938, 2007.
58. Johannes Sommer Pirnensis, Antonius Maria Gratianus, *Viața lui Despot vodă*, Iași, 1998.
59. Kogălniceanu M., *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, Ed. a II-a, București, 1872.
60. Kraus Georg, *Cronica Transilvaniei 1606-1665*, Traducere și studiu introductiv de G. Duzsnchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965.
61. Ioan Kemény, *Memorii. Scrierea vieții sale*, Ediție și prefață de Ștefan J. Fay, Cluj-Napoca, 2002.
62. *Malleus Maleficarum*, București, 2006.

63. *Memorialul lui Nagy Szabo Ferenc din Tg-Mureș (1580-1658)*, ed. de Șt. Gall Mihailescu, București, 1993.
64. Movilă Petru, *Împăcarea Bisericii ortodoxe*, Iași, 2002.
65. Neculce I., *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1971.
66. *Nomocanonul lui Manuil Malaxos*, în anexa la *Îndreptarea Legii 1652*, București, 1962.
67. *Pravila ritorului Lucaci-1581*, București, 1971.
68. Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. critică de Constantin Grecescu, București, 1959.
69. *Socotelile orașului Cluj*, în Șt. Meteș, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj*, Cluj-Napoca, 1935.
70. *Sphrantzes Georgios, Memorii 1401-1477*, București, 1966.
71. *Statutele Țării Făgărașului din 1508*, la Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1921.
72. *Studii și documente cu privire la istoria românilor. V. Cărți domnești, zapise și răvașe*, ed. N. Iorga, București, 1903.
73. *Studii cu privire la istoria românilor, XII. Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene*, ed. N. Iorga, București, 1906.
74. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, XIX. Documente felurite*, ed. N. Iorga, București, 1910.
75. *Studii și documente cu privire la istoria românilor, XX*, ed. N. Iorga, București, 1911.
76. *Székely Oklevétár. Diplomatarium Secuiesc. Rezumatele actelor cuprinse în volumele I-III din seria nouă*, Ed. de Demény Lajos, București, 1994.
77. *Testamentul Elenei Cantacuzino, 1682*, în A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, București, 1891.
78. Tüdös S. Kinga, *Erdély Testamentumok, II, III*, Tg-Mureș, 2006, 2008.
79. *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601-1650, ed. D. Prodan, București, 1970.
80. Ureche G., *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1982.
81. Uricariul Axinte, *Cronica paralelă a Țării Românești și Moldovei*, ed. de G. Ștrempel, București, 1993.
82. Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I -XI, Cartea Românească, București, 1929-1938.
83. *Vechi documente moldovenești*, ed. Al. Vitencu, Cernăuți, 1925.
84. *Werboczius, Decretum tripartitum juris consuetudinarii*, Ediție din 1762 (exemplarul se găsește la Biblioteca Teleki din Tg-Mureș, cota BO-21023).

2. Lucrări Generale

85. Alexianu Al., *Mode și veșminte din trecut*, București, 1971.
86. Anton Manea Cristina, *Structura și restructurarea marii boierimi din Țara Românească de la începutul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVII-lea*, diss., București, 2003.
87. Barbu Violeta, *De bono conjugalis. O istorie a familiei din Țara Românească*, București, 2003.
88. Bănescu N., *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1990.
89. Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K., Papacostea Ș., Teodor P., *Istoria României*, București, 1998.
90. Bichicean Gheorghe, *Moldova. Noi documente medievale*, Sibiu, 2003.
91. Bitel Lisa M., *Women in Early medieval Europe*, Cambridge, 2006.
92. Bloch M., *Societatea feudală*, vol. I, Cluj-Napoca, 1996.

93. Brătescu Gh., *Procesul vrăjitoarelor*, București, 1970.
94. Brătulescu V., R. Ilie, *Mănăstiri și biserici din județul Ilfov*, București, 1935.
95. Breban Vasile, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, 1986
96. Brehier L., *Civilizația bizantină*, București, 1994.
97. Bock Gisela, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Iași, 2002.
98. Candrea I.-A., *Folclor medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, Iași, 1999.
99. Căzan Ileana, Denize E., *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, ebook.
100. Cernea E., Molcuț E., *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1994.
101. Cernovodeanu P., Binder P., *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.
102. Ceterchi Ioan, (Coord.), *Istoria Dreptului românesc*, vol. I, București, 1980.
103. Corfus I., *Mihai Viteazul și polonii. Cu documente inedite în anexă*, București, 1937.
104. Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacu A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, 1957.
105. Ciupală Alin, *Despre femei și istoria lor în România*, București, 2001.
106. Craveri Benedetta, *Amante și regine*, București, 2006.
107. Crăciun Ioachim, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj-Napoca, 1928.
108. *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului RPR*, vol. II, Ed. Ștefan Pascu și Vl. Hanga, București, 1958.
109. Cronț Gh., *Instituții medievale românești*, București, 1969.
110. Delumeau J., *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident sec. XIII- XVIII*, Iași, 1998.
111. *Dicționar al sfinților. Oxford*, București, 1999.
112. *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental*, Coord. Jaques Le Goff, J. Claude Schmitt, Iași, 2002.
113. *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, Coord. Ionela Băluță, Ioana Cîrstocea, București, 2002.
114. Drăgan Ioan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440 – 1514*, București, 2000.
115. Duby G., *Arta și societatea 980-1420*, vol. I, II, București, 1987.
116. Duby G., Perrot Michelle, *Historie des femmes en Occident. 2. Le Moyen Age*, Plon, 1991.
117. Duby G., *Evul mediu masculin*, București, 1992.
118. Duby G. (Coord), *Amor și sexualitate în Occident*, București, 1994.
119. Duby G., *Doamnele din veacul al XII-lea*, București, 2000.
120. Filipașcu Al., *Patronime maramureșene. Genealogia familiei de Dolha și Petrova*, București, 2003.
121. Filitti I. C., *Din arhivele Vaticanului II. Documente politice, 1526-1788*, București, 1914.
122. Firoiu D. V., *Istoria statului și dreptului românesc*, Iași, 1993.
123. Florin-Platon Alexandru, Laurențiu Rădvan, Editori, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul de la Nantes*, Iași, 2005.
124. Fotino G., *Pagini din istoria dreptului românesc*, București, 1972.
125. Gaia Servadio, *Renaissance Woman*, New York, 2005.
126. Gane C., *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, II, Chișinău, 1991.
127. Georgescu Vl. Al., *Bizanțul și instituțiile românești până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, București, 1980
128. Garin E. (coord.), *Omul Renașterii*, Iași, 2000.

129. Ghițulescu Constanța, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, 2004.
130. Gimbutas Marija, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, București, 1989.
131. Gionea C., *Studii de drept constituțional și istoria dreptului*, București, 1943.
132. Giurescu C., *Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei. Despre Rumâni. Despre boieri*, București, 1943.
133. Giurescu C. C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967.
134. Giurescu D. C., *Țara Românească în sec. XIV-XV*, București, 1973.
135. Gonța Al. I., *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986.
136. Gorovei Șt. S., *Petru Rareș*, București, 1982.
137. Hanga V., *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*, Iași, 1993.
138. Herlea Al., *Studii de istorie a dreptului*, Cluj-Napoca, 1983.
139. Holban Maria, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981.
140. *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II, Coord. N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, Cluj-Napoca, 1998.
141. *Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală – Omagiu profesorului Liviu Maior*, III, Coord. N. Bocșan, S. Mitu, T. Nicoară, Cluj-Napoca, 2002.
142. Iorga N., *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii-de-Munte, 1912.
143. *Idem, Scrisori de boieri. Scrisori de Domni*, Vălenii-de-Munte, 1925.
144. *Idem, Foaia de zestre a unei domnițe moldovene din 1587 și exilul venețian al familiei sale*, București, 1926.
145. *Idem, Istoria Bisericii Românești*, București, 1928.
146. *Idem, Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1928.
147. *Idem, Scrisori de femei*, Vălenii-de-Munte, 1932.
148. *Idem, Portretele Doamnelor române*, București, 1937.
149. *Idem, Istoria românilor*, București, 1937.
150. *Idem, Sinteza bizantină*, București, 1972.
151. *Idem, Istoria românilor prin călători străini*, București, 1981.
152. *Istoria Românilor*, vol. IV, V, VI, București, 2001.
153. *Istoria României. Compendiu*, Coord. I. A. Pop, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2004.
154. *Istoria vieții private*, Coord. Ariès P., Duby G., vol. I-V, București, 1994-1995.
155. Knecht R. J., *Caterina de Medici*, București, 2000.
156. Lazard Madelaine, *Eva în oglindă. Viața femeii în Renaștere*, București, 2007.
157. Lecca Octav-George, *Familii boierești române*, București, Române, sine anno.
158. Le Goff J., *Civilizația Occidentului Medieval*, București, 1970.
159. *Idem* (Coord.), *Omul medieval*, Iași, 1999.
160. Leyser Henrietta, *Medieval Women. A Social History of Women in England 450-1500*, Oxford, 1995.
161. Livadă-Cadeschi Ligia, *De la milă la filantropie. Instituții de asistare a săracilor din Țara Românească și Moldova în secolul al XVIII-lea*, București, 2001.
162. Lupaș I., *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977.
163. Marian S. Fl., *Nașterea la români*, București, 1995.
164. Marian S. Fl., *Nunta la români*, București, 1995.
165. Marian S. Fl., *Înmormântarea la români*, București, 1995.
166. Lloyd de Mause, *The History of Childhood: The Evolution of Parent-child relationship as a Factor in History*, Londra, 1974, reed. 1980.
167. Mazilu D. H., *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Iași, 2006.
168. *Idem, Văduvele sau despre istorie la feminin*, Iași, 2008.
169. Melkisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Romanu*, București, 1974.

170. Meteș Șt., *Domni din Principatele Române pribegi în Transilvania în veacul XVII*, Cluj-Napoca, 1935.
171. Meteș Șt., *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj*, Cluj-Napoca, 1935.
172. Mitu Melinda, Mitu Sorin, *Românii văzuți de maghiari. Imagini și clișee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1998.
173. Muchembled R., *Magia și vrăjitoria în Europa din evul Mediu până astăzi*, București, 1997.
174. Muchembled R., *Pătimiri ale femeilor în vremea Reginei Margot 1553-1615*, Chișinău, 2004.
175. Nicolescu Corina, *Istoria costumului de curte în Țările Române, secolele XIV-XVII*, București, 1970.
176. Nicolescu Corina, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979.
177. Oișteanu Andrei, *Mythos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, București, 1998.
178. Pascu Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989.
179. Pataki I., *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea. Studii și documente*, București, 1973.
180. Pernoud Régine, *La femme au temps des Croisades*, Paris, 1990
181. Perrot Michelle, *Mon histoire des femmes*, Seuil, 2006.
182. *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, Ed. Ghizela Cosma, Enikő Magyari-Vincze, O. Pecican, Cluj-Napoca, 2002.
183. *Political systems and definitions of gender roles*, Ed. de Ann Katherine Isaacs, Pisa, 2001.
184. Pop Ioan-Aurel, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991.
185. *Idem, Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996.
186. *Idem, Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997.
187. *Idem, Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, 1998.
188. *Idem, Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, București, 1998.
189. Popa R., *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988.
190. Potra G., *Din Bucureștii de ieri*, București, 1990.
191. Pușcariu I., *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, II, Sibiu, 1895.
192. *Repertoriul Manuscriselor de cronici interne. Secolele XV-XVIII Privind istoria Românilor*, București, 1963.
193. Russu A. A., *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu-Mare, 1997.
194. Simon Al., *Feleacul (1367-1587)*, Cluj-Napoca, 2004.
195. Scurtu Vasile, *Termenii de înrudire în limba română*, București, 1966.
196. Solcan Șarolta, *Societatea românească din secolul al XVII-lea în izvoarele de expresie maghiară*, București, 2000.
197. *Eadem, Femeile din Moldova, Transilvania și Țara Românească în Evul Mediu*, București, 2005.
198. *Eadem, Populația domeniului Gilău în secolul al XVII-lea*, București, 2006.
199. *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th – 20th Centuries)*, Coord. Băluță Ionela, Vintilă-Ghițulecu Constanța, Ungureanu Răzvan, București, 2008.
200. Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, 1971.
201. Stoicescu N., *Matei Basarab*, București, 1988.

202. Stoicescu N., Sachelarie O. Coord., *Instituții feudale din Țările române. Dicționar*, București, 1988.
203. Szekely Maria-Magdalena, Gorovei Șt. S., *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Mănăstirea Putna, 2006.
204. V. Șotropa, *Introducere și bibliografie la istoria dreptului românesc*, Cluj, 1937
205. Ștefan I. M., V. Firoiu, *Sub semnul Minervei. Femei de seamă din trecutul românesc*, București, 1972.
206. Teodor Pompiliu, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, 2002.
207. Theodorescu R., *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol. I, II, București, 1987.
208. Țighilii I., *Societate și mentalitate în Țara Românească și Moldova sec. XV-XVII.*, București, 1997.
209. Vigarello G., *Istoria violului secolele XVI – XX*, Timișoara, 1998.
210. Wiesner E. Merry, *Women and Gender in Early Modern Europe*, Cambridge, 2000.

3. Studii și Articole

211. Barbu Violeta, *Systemes successoraux en pays de coutume: la substitution en Valachie (1450-1650)*, în *SMIM*, vol. XXI, 2003.
212. Chirilă Georgeta, *Aspecte privind statutul juridic al femeii căsătorite din Țara Românească și Moldova reflectat în Pravilele domnești din secolul al XVII-lea*, în *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, 3, Tg-Mureș, 2003.
213. Costea Ionuț, *Repere pentru o istorie a cuplului și a prostituției în Transilvania veacului al XVII-lea. Studiu de caz: „Cronica Transilvaniei” de Georg Kraus*, în Coord. Ionuț Costea, Valentin Orga, *Studii de Istorie a Transilvaniei. Familie și Societate*, Cluj-Napoca, 1999.
214. Crăciun I., *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599-1600)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională Cluj*, vol. VII, 1936-1938.
215. Crăciun Maria, *„Moartea cea bună”: intercesori și protectori în pragul mării treceri. Între discursul clerical și pietatea populară*, Coord. Grancea Mihaela, Dumitran Ana, Cluj –Napoca, 2006.
216. Dumitran Ana, *Lirica funebră transilvăneană între profan și sacru*, în *Discursuri despre moarte în Transilvania*, Coord. Mihaela Grancea, Ana Dumitran, Cluj – Napoca, 2006.
217. Dolan Claire, *Les testaments multiples sen Provence: rythmes et temps individuels*, în *SMIM*, vol. XXI, 2003.
218. Eftimiu E., *Antimia, fata vornicului Grigore Ureche. Contribuție documentară*, în *RA*, I, 1924 – 1926, nr. 1-3.
219. Fodor Georgeta, *Rolul politic al femeilor din societatea medievală românească. Profile istorice: Ruxandra Lăpușneanu și Elisabeta Movilă*, în *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, 5, Tg-Mureș, 2005.
220. Fodor Georgeta, *Imaginea femeilor române în scrierile călătorilor străini*, în *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, 6, Tg-Mureș, 2006.
221. Fodor Georgeta, *Destine comune: femeile în fața justiției. Repere ale istorie procesuale în Transilvania și Franța (secolele XVI-XVII)*, comunicare prezentată în cadrul Sesiunii științifice internaționale. Ediția a VI-a „Continuitate și discontinuitate în Relațiile Occident - Răsărit”, Tg-Mureș, 25-26 Mai 2007.

222. Fodor Georgeta, *Femeia în izvoarele istorice ale secolelor XIV-XVII. Testamentele ca sursă documentară pentru istoria femeii*, prezentată în cadrul Conferinței internaționale IETM, 2, Tg-Mureș, 2007.
223. Fotino G., *La femme en Valachie pouvait-elle heriter*, în *Revue historique de S-E Europeen*, București, 1927, nr. 4-6.
224. Gancea Mihaela, *Călători occidentali despre atitudinile românești în fața morții (1683-1789)*, în *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, II, Cluj-Napoca, 1998
225. Ghițulescu Constanța, *Zestrea între normă și practică*, în *SMIM*, vol. XVIII, 2000.
226. Ghițulescu Constanța, *Forme juridice și practici de transmitere a patrimoniului. Femeia și zestrea sa în Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în *Revista Istorică*, 2000
227. Ghițulescu Constanța, *Evul Mediu Românesc și istoria femeii*, în vol. coord. de Ionela Băluță, Ioana Cîrstea, *Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România. Atelier*, București, 2002.
228. Ghițulescu Constanța, *Jocurile căsătoriei în Valahia secolului al XVIII-lea. Studiu de caz: Constantin Brezoianu vs. Marica Filipescu*, în *SMIM*, vol. XXI, 2003.
229. Goanță Al. I., *Femeia și drepturile ei de moștenire în Moldova după obiceiul pamântului*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, A. D. Xenopol*, Iași, XVII, 1980.
230. Gorovei Ștefan S., „*Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei*” (I), în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. XXII, 2004.
231. Gorovei Ștefan S., „*Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei*” (II), în *SMIM*, vol. XXIV, 2006.
232. Hanawalt E. Barbara, *Narratives of a Nurturing Culture: Parents and Neighbours in Medieval England*, în *Essays in Medieval Studies*, vol. 12, 1995.
233. Hasan Mihai F., *Trei surse juridice privind infracționalitatea în Ungaria (Secolele XIV-XVI). Infracțiunile de drept penal oglindite în decretul regilor ungari, Tripartitum-ul lui Werboczi și Statutele Municipale Săsești* în *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, I, Cluj-Napoca, 2005.
234. Iancu Andreea, *Binecuvântarea și blestemul părinților în discursul testamentar (București, sfârșit de secol XVIII- început de secol XIX). Studiu de caz*, în *SMIM*, vol. XXI, 2003, p. 67.
235. Iftimie S. Gh., *Curtea Doamnei. Dregători și slujitori ai doamnelor Moldovei*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*, Iași XXXII, 1995.
236. Iorga, *Socotelile orașului Brașov în secolul al XVII-lea*, în *Analele Acad. Române. Mem. Secț. Ist.*, XXI, 1899.
237. *Idem*, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în *Analele Acad. Române. Memo. Secțiunii Ist.*, 1910.
238. *Idem*, *Portretele domnilor noștri la muntele Athos*, în *Analele Acad. Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom IX, Mem. 2, 1928.
239. Iorga N., *Scrisori domnești din Arhivele de la Stockholm*, în *Analele Acad. Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom X, Mem. 9, 1929
240. *Idem*, *Testamentele Domniței Elina Cantacuziono*, în *Analele Acad. Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, sinne anno.
241. Iorga N., *Un pact de familie și o nuntă domnească în 1587*, în *Analele Acad. Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XII, Mem. 2, 1931
242. *Idem*, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în *Analele Acad. Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom XVI, Mem. 10, Buc., 1935.
243. *Idem*, *Neamul lui Petru Șchiopul și vechi documente de limbă mai nou*, în *Analele Acad. Române. Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom XVIII, Mem. 14, 1937.

244. Lazăr Gheorghe, *Familie și sentiment în Vechiul regim românesc. Note pe marginea testamentului lui Radu Goran Olănescu*, în *SMIM*, vol. XXI, 2003, p. 57.
245. Lung Ecaterina, *Imaginea familiei între realitate și utopie în opera lui Antim Ivireanul*, în *Revista Istorică*, Tom XVII, Nr. 5-6, 2006.
246. Eadem, *L'État, L'Église et le contrôle du mariage dans les principautés roumaines (XVI-XVII siècles)*.
247. Radu Mârza, *Atitudinea lui Szamosközy față de români*, în *Maedevalia Transilvanica*, Tom II, 1998, nr. 1.
248. Mârza Radu, *Implicarea familiei în diplomație la Mihai Viteazul: Practica trimiterii familiei proprii ca ostatică la partenerii politici*, în *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*, coord. Valentin Orga, Ionuț Costea, 1999.
249. *Idem*, *Public și privat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Logofătul Ivan Noroceca și fiica sa Velica – contemporanii lui Mihai Viteazul*, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Omagiu Profesorului Pompiliu Teodor*, coord. Valentin Orga, Ionuț Costea, 2000
250. Mureșan Tritean Elena, *Contribuții la istoria dreptului românesc din Transilvania*, în *RA*, V, 1942-1943
251. Moldovan Liviu, *1752. Procesul împotriva femeii Farkas Borbala din Târgu-Mureș, acuzată de vrăjitorie, și arderea ei pe rug*, în *Revista Vatra*, Nr. 6,7,8, 1977.
252. Oosterwijk Sophie, *The Medieval Child: An Unknown Phenomenon*, în Editor Stephen J. Harris, Byron L. Gvigsby, *Misconceptions about the Middle Ages*, 1999-2001.
253. Pecican O., *Un șantier patinat, dar auroral: femeia în spațiul românesc medieval*, în *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*, Ed. Ghizela Cosma, Eniko Magyari-Vincze, O. Pecican, 2002.
254. László Pako, *Scurte vieți omenești. Pruncucideri din Cluj la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în *Anuarul Școlii Doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, Cluj-Napoca, 2005.
255. Pop Ioan-Aurel, *Mărturii ale Sfântului Scaun despre români în secolul al XVI-lea*, în *Societate și civilizație. Profesorului Universitar Dr. Marcel Știrban*, Tg-Mureș, 2002.
256. *Idem*, *Relatări ale ambasadurilor venețieni de pe lângă împărații romano-germani, despre Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova (a doua jumătate a secolului al XVI-lea)*, în *Sășii și concetățenii lor ardeleni. Studia in Honorem Dr. Thomas Năgler*, Alba Iulia, 2009.
257. Pușcariu I., *Două Zamfîre domnițe române din secolul al XVI-lea trecute în Transilvania*, în *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*, București, 1907.
258. Popescu A., *Instituția căsătoriei și condiția juridică a femeii din Țara Românească și Moldova în sec. al XVII-lea* în *Studii. Revista de Istorie*, 1970, nr. 1.
259. Rădulescu Maria-Venera, *Episoade din istoria Moldovei redată pe cahle descoperite la Curtea Domnească de la Vaslui: nunta lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop*, în *SMIM*, vol. XXIV, 2006.
260. Rezachevici Constantin, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tomincina (Paleolog) și Elena Stefanova Voloșanca – Legături dinastice și politice*, în *SMIM*, vol. XXII, 2004.
261. Rezachevici C., Petre Ș. Năsturel, *Un patrafir de la Mănăstirea Ivirilor și neamul doamnei lui Radu Mihnea*, în *SMIM*, vol. XXIV, 2006.
262. Russu A. A., Pop Ioan-Aurel, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, în *AMN*, XXI, 1984.

263. Rűsz – Fogarasi Enikő, *Statutul juridic al femeii în familiile burgheze din Clujul secolului al XVI-lea*, în *Caiete de Antropologie istorică, an II, nr. 1*, 2003
264. Sachelarie O., *Privilegiul masculinității în Țara Românească până la jumătatea sec. al XVII-lea*, în *Studii. Revista de Istorie*, 1970, nr. 23.
265. Solcan Șarolta, *Negustoresele din Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Mediaevalia Transilvanica*, tom V-VI, 2001-2002, nr. 1-2.
266. *Eadem*, *Vrăjitori și angoasă în societatea medievală românească*, în *Cultura antropologică*, II, nr. 1, 2005.
267. *Eadem*, *Văduva - Cap de familie în societatea medievală din Țările Române*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României. Omagiu profesorului N. Bocșan*, Coord. Sorina P. Bolovan, I. Bolovan, C. Pădureanu, Cluj-Napoca, 2007.
268. Strihan P., *Regența în dreptul feudal român*, în *Studii. Revista de Istorie*, 1979, nr. 32.
269. Edit Szegedi, *Boală, moarte și medicină*, în *Discursuri despre moarte în Transilvania*, Coord. Grancea Mihaela, Dumitran Ana, Cluj –Napoca, 2006.
270. Szekely M. M., *Femei cititor în Moldova medievală*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*, Iași, X. , XXXIII, 1995.
271. *Eadem*, *Structuri de familie în societatea medievală moldovenească*, în *AG*, 1997, nr. 1-2.
272. Tűdős Kinga, *Viața cotidiană nobiliară în secuime spre sfârșitul secolului al XVII-lea*, în *Fațetele istoriei. Existențe, identități, dinamici*, București, 2000.
273. *Eadem*, *Înmormântare la Șumuleu Ciuc. Testamentul și înmormântarea lui Mikes Kelemen I, 1685-1686*, în *Revista Istorică*, tom XV, 2004, nr. 3-4.
274. *Eadem*, *Recomandarea testamentară a părinților cu privire la școlarizarea orfanilor*, în *Revista Istorică*, Tom XVII, 2006, nr. 5-6.
275. *Eadem*, *Testamentul lui Bekes Gáspár*, în *SMIM*, vol. XXIV, 2006.
276. Iolanda Țighiliu, *Viața românilor între Eros și Thanatos (sec. XV-XVII)*, în *Revista istorică*, tom VII, nr. 11-12, 1996.
277. Vertan Maria, *Folosirea sigiliilor de către femei în secolul al XVII-lea în Țara Românească*, p. 205 în *Identitate și alteritate de gen. 3. Femeinitate, Homosexualitate, Mariaj. Omagiu prof. Liviu Maior*, Cluj-Napoca, 2002.